

GONDOLATOK A 17–18. SZÁZADI „HABSBURG-ELLENES RENDI KÜZDELMEK” ÉRTELMEZÉSÉHEZ

Gebei Sándor

(Eszterházy Károly Főiskola, Eger)

Ismereteim szerint nemcsak a magyar, hanem a szlovák történetírás is ezt a szófordulatot – „Habsburg-ellenes rendi küzdelmek (alkalmanként: felkelések, mozgalmak)” – használja mind a tudományos életben, mind a tudományt népszerűsítő szakirodalomban.¹ A tankönyvek pedig előszeretettel ragaszkodnak a tudományos normákhoz, vagyis a tankönyvek szerzői nemigen revidéálják (nem revidéálhatják?) a kikezdzhetetlennek tűnő megállapításokat.

Nem hallgatjuk, de nem is hallgathatjuk el a szlovák kollégák előtt azt a tényt, hogy a magyar történelemtudományban az utóbbi két-három évben komoly igény jelentkezett a „hosszú 16. és 17. századi” Magyar Királyságnak, mint „dinasztikus összetett államnak” újraértelmezésére. A magyar középiskolák forgalomban lévő tankönyveinek idevágó fejezeteit fellapozva bárki megtapasztalhatja, hogy fogalmi „zürzavar” uralkodik a közoktatásban, pontosabban szólva: a tankönyvek szerzőinek a fejében. Az előadás címéhez igazodó leckékben több értelmezési problémára, szakmailag (tudományosan) vitatható, ill. vitandó fogalomhasználatra bukkantam. Néhány példával illusztrálom ezt a kijelentésemet.

Unger Mátyás neves történész, az 1980-tól rendszeresített, közel másfél évtizeden keresztül érvényes (hivatalos) középiskolai tankönyvből (lektorálták Gyimesi Sándor és mások) a tanulók a „Bocskai-felkelésről”, „Az önálló Erdély bukásáról”, „A Habsburg és a törökellenes küzdelmekről” (a 17. század második felében) tanultak.

Az Oktatási Minisztérium által engedélyezett és 1988-ban bevezetésre került Walter Mária-féle tankönyv (bírálta többek között Szakály Ferenc, Szűcs Jenő, Zimányi Vera) – amely egyes gimnáziumokban ma is tankönyvként szolgál – „A háromfelé szakadó Magyarország (1526–1551 – sic!)”, „Harc a törökök és a Habsburg-abszolutizmus ellen (benne: A Bocskai-felkelés c. alfejezet)”, „A rendi szervezkedés. A Thököly vezette felkelés” tananyagokat tárgyalja például a bennünket érdeklő témakörben.

Az 1996-os évszámot viselő Szabó Péter: Történelem II. (Középiskolák számára – a bírálók között volt Engel Pál, Péter Katalin és mások) – tankönyvben „finomabb”, „árnyaltabb” megközelítésű címadásra lehetünk figyelmesek. A „Két birodalom határán Magyarország (1541–1711 – sic!)” fejezetben belül „Bocskai Habsburg-ellenes mozgalma”, vagy éppen „A királyi Magyarország és

¹ Dušan Kováč: Szlovákia története. Pozsony, Kalligram, 2001. 63. (Dejiny Slovenska. Praha, 1998. c. munkájának magyar fordítása)

az Erdélyi Fejedelemség megerősödése” lekcetímekkel találkozunk. A kuruc mozgalom emlegetése helyett „A Habsburg–magyar ellentétek kiújulásával” (benne Zrínyi M., Wesselényi F., Thököly I. politikai küzdelmeivel) foglalkoznak a tanulók.

A tankönyvek kínálatát az 1999-től forgalomba került Száray Miklós – Szász Erzsébet szerzőpáros (Katus László által lektorált) munkája gazdagítja. „A két nagyhatalom között” c. fejezetben kaptak helyet „A királyi Magyarország és a hódoltság”, „A Bocskai-szabadságharc”, „Erdélyország” (sic!), „Erdély, Magyarország támasza”, „A kuruc mozgalom kibontakozása” megnevezésű tanórai egységek.

Az elősorolt példák közül több következtetés is adódik. Legelőször is az, hogy az egy és ugyanazon 16–17. századi magyar történelem *kronológiai* szakaszolásában messze nincsenek azonos véleményen a szerzők. Amíg egyes tanulókban az ország ún. három részre szakadásának folyamata az 1526–1551 közötti periódussal kezdődik, addig másokban az 1541-es évszám rögzül. Kérdezem: biztos az, hogy az ország részekre hullását a mohácsi csatához, vagy éppen Buda 1541. évi elvesztéséhez kell kötnünk?

Gondoljunk csak bele kollégák! Az oszmán–törökök már 1521-ben elfoglalták Magyarországot legfontosabb végvárát, Nándorfehérvárat, 1521–1526 között pedig a Szerémséget, a keleti-szlavón vármegyét (a Duna és a Száva közötti területet) már tartósan ellenőrzésük alá vonták. Ebből adódóan, az ország részre való tagolásának, mint folyamatnak a kezdete sem 1526-hoz (Mohács), sem 1541-hez (Buda), sem 1551-hez (Temesvár sikertelen ostroma?; I. Ferdinánd magyar király seregének bevonulása Erdélybe?) nem köthető. A Magyar Királyság részre való szakadása valójában az 1521. évvel kezdődött meg, s folytatódott 1541-ig, Buda török kézre kerülésével, majd a budai vilájet megszervezésével (1547), illetve a többi oszmán–török vilájet kialakításával (1552 – a temesvári, 1596 – az egri, 1600 – a kanizsai, 1663 – az érsekújvári). Az ideiglenesen létező vilájetekről (pl. a győri) nem teszünk említést.

Az idézett tankönyvek kikezdetlenül sztereotípiaként megállapítják, hogy a Magyar Királyság három részre – Királyi Magyarország, Szultáni Magyarország (=Hódoltság), Erdélyi Fejedelemség – szakadt a 16. században, Thököly kuruc „királyságával” pedig négy részre. A kormányzás és az irányítás tekintetében helyes ez a megállapítás, de nem kellett volna a tankönyvszerzőknek arra is felhívni a tanulók figyelmét, hogy a Duna-medencében egy nagyhatalmi osztozkodás zajlott a 16–17. században?² A Habsburgok és az Oszmánok pillanatnyi politikai erőviszonyoknak megfelelően osztoztak a Magyar Királyságon.

Egy további példánk vonatkozzon az *Erdélyi Fejedelemségre*! Az Erdélyi Fejedelemség (pontatlan használat: Erdély) az egyik tankönyv szerint önálló

² A kérdést már 1997-ben Szakály Ferenc történész is érintette, de felvetése sajnos visszhangtalan maradt még a történészársadalomban is. Igaz, hogy ennek a nagyon fontos, szemléletformáló gondolatnak a publikálására nem Magyarországon, hanem Kolozsvárott, a Korunk című periodikában került sor. – Szakály Ferenc: Három részre szakadt-e Magyarország 1526 után? In: Korunk 1997 júliusa – <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1997&honap=7&cikk=6081> (a letöltés ideje: 2009.10.20.)

államalakulat, „Erdélyország”, a másik szerint pedig oszmán–török vazallus állam. Közbevetőleg megkérdezem – a tankönyv logikája alapján – az „önálló Erdély bukása” után Erdély mégis létezett? Vagy netán „nem önállóan” létezett tovább?

Nagy szükség lenne olyan – egységes (!) – tankönyvet a tanulók kezébe adni, ahol szerepelne pl. az 1543-as évszám, amikor is a formálódó „Erdélyi Fejedelemség, de még nem Erdélyi Fejedelemség” befizette a Portának az első adóját, amikor is az adófizetés alapján Sztambul visszavonhatatlanul „saját országának”, vazallus országának tekintette Erdélyt, annak uralkodóját pedig szultáni védelem alatt álló, szultánnak engedelmeskedő alattvalójának nyilvánította. Ebből a lekéből nem maradhatna ki az a nagyon fontos rész sem, miszerint János Zsigmond rex electus 1570-ben lemondott a titulusáról és felvette (= megkapta a magyar királytól) a princeps Transsylvaniae címet, aminek következtében megszületett az Erdélyi Fejedelemség (a magyar király által elismert határokkal). Az 1541-ben elkezdődött „államformálódási” folyamat (kitérőkkel, epizódokkal tarkítva, pl. Izabella és János Zsigmond lengyelországi tartózkodásával (1551–1556), a „kis-várháborúkkal” (1561–1565) az 1568. évi drinápolyi békekötéstől közvetlenül inspiráltan) 1570-ben (végérvényesen az 1571. évi ratifikációval) lezárult. Tehát az Erdélyi Fejedelemség megszületéséhez három évtized „kihordási idő”-re volt szükség.

Az erdélyi „problémához” szervesen illeszkedik az a tankönyvi pontatlanság is, amikor pl. a Bocskai István bihari főúr által vezetett fegyveres mozgalmat hol felkelésként, hol szabadságharcnak tüntetik fel ezek a tankönyvek. Bocskai erdélyi fejedelem „örökségét” (az 1606. évi bécsi békét, illetve a végrendeletébe foglaltakat) védő és azokat érvényesítő többi erdélyi fejedelem fegyveres küzdelmeit a tankönyvírók nem nevezik se felkelésnek, se szabadságharcnak. Vajon miért? Szinte egységesen „Habsburg-ellenes” megmozdulásoknak minősítik Bethlen Gábor, I. Rákóczi György katonai akcióit, amelyeket II. és III. Habsburg Ferdinánd magyar királyok ellen vezettek. Tényleg, a „Habsburg-ellenesség” van a hangsúly? Tényleg, a „nemzeti” és az „idegen” ellentéttel magyarázhatók – különbségtétel nélkül – a 17. századi, erdélyi fejedelmek által irányított fegyveres küzdelmek?

Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk a magyar történetírásban még a mai napig is jelenlévő, makacsul tovább élő hibás toposzra. A magyar történészek – s nyomukban a tankönyvi szerzők is – az 1970–1980-as években úgy jelenítették meg a 16–17. századi *Erdélyi Fejedelemséget, mint a „magyar függetlenség bástyáját”*.³ Ez a beállítás egy olyan torz történelmi szemléletet sugalmaz az olvasóknak és a tanulóknak, hogy Erdély testesítette és őrizte meg a nemzeti királyság alapeszméjét, és az erdélyi fejedelmek által vezetett, Habsburgok elle-

³ Részletesebben Pálffy Géza: A 16–17. századi Habsburg–magyar kapcsolatok megítélése a magyar történetírásban. In: Štefan Šutaj (ed.): Protihabsburské stavovské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska v 17. storočí // Habsburg-ellenes rendi felkelések és ezek hatása Szlovákia és Magyarország határmenti térségének fejlődésére a 17. században. Prešov, 2008. 15–16.

nében folytatott fegyveres küzdelmek az országegyesítést szolgálták. Amikor Buda oszmán–török kézre került, „nem maradt más reális választás, mint Bécs”, de Bécs – Pozsony nem „lett” soha igazán magyar főváros. Az idegen abszolutizmus és a magyar (nemesi) rendiség közötti összecsapások sorozata kezdődött el a 17. században, a magyar trónon ülő idegen uralkodóknak, vagyis a Habsburg-királyoknak akarva-akaratlanul orvosolniuk kellett az ország bajait.⁴ Az erdélyi fejedelmek vezetésével folytatott akciókat minél hamarabb le kellett szerelniük, ezért a megegyezéseket, a „békekötéseket” szorgalmazták. Az Erdélyi Fejedelemség léte és katonai segítsége által erősített rendi küzdelmek „az abszolutizmus idegensége miatt” „egy koraérett „nemzeti front” (erdélyi+magyar) jelleget öltöttek⁵ – ahogyan azt találóan Szűcs Jenő megállapította.

Úgy vélem, hogy Szűcs Jenő mondatát egy lényegesnek gondolt megjegyzéssel ki kellene bővíteni. Mégpedig azzal, hogy ez a mindkét irányba – a szultán és a magyar király felé – elkötelezett „ország”, az *Erdélyi Fejedelemség soha nem deklaráta a Magyar Királyságból való kiszakadását*, az mindvégig a Magyar Királyság része volt. Ennek az élén az erdélyi „natio” által választott és a magyar király által is elismert fejedelem (princeps) állt. A magyar királyok 1571 után, azaz János Zsigmond erdélyi fejedelem halála után – tetszik, nem tetszik, hol előbb, hol később, a speyeri egyezmény módosítását elfogadva – fejedelemmé fogadták el a Magyar Királyság keleti részén (= az Erdélyi Fejedelemségben) princeps-szé választott személyt. Így hivatalosították Bocskai Istvánt 1606-ban, Bethlen Gábort 1621-ben, I. Rákóczi Györgyöt 1631-ben, II. Rákóczi Györgyöt 1645-ben, mint apja örökösét a fejedelmi trónon! II. Rákóczi Ferencről viszont megtagadta I. Lipót király (1657–1705) a fejedelemséget az 1687. évi pozsonyi országgyűlési végzések, ill. az 1699-es karlócai béke alapján. Amikor a karlócai békét Sztambul ratifikálta, végleg „lemondott” Erdélyről és „visszaszolgáltatta” azt a jogos tulajdonosának, a királynak, s nem a fejedelemnek. Amíg a szultán Erdélyre vonatkozó jogát 1699-et megelőzően érvényesíteni tudta, amíg képes volt befolyását elismertetni, soha nem mulasztotta el a neki megfelelő fejedelmválasztást „írásosan” (ahdnáme) és ceremoniósan legitimálni. Mivel a fenti képlet – azaz a szultáni és a királyi elismerés – a Thököly-mozgalom esetében csak egyoldalúra redukálódott és csak az oszmán–török elismerést bírta, az Erdélyi Fejedelemség és a „Felvidéki Fejedelemség” párhuzamáról, netán azonosításáról beszélni: pontatlan és alaptalan.

Az Erdélyi Fejedelemség mindkét nagyhatalomhoz való kapcsolódása az egész Magyar Királyság megítélésére is kiterjedt. A kuruc korban megfogalmazott „*A két pogány közt*” őrlődő magyarság képe szintén létezik a közgondolkodásunkban. Igaza van Pálffy Géának akkor, amikor élesen kritizálja ezt az egyenlősítő sommás megállapítást, amikor felemeli a szavát a Habsburgok és az Oszmánok ugyanolyan értékítélete ellen. „*Ennek szellemében – írja Pálffy – a magyar királyi koronát legitímen viselő Habsburgok az ország területének jelentős részét fegyveres erővel megszálló oszmánokhoz hasonlított hódítókká váltak,*

⁴ Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Bp., 1983. 103. (a továbbiakban: Vázlat)

⁵ Szűcs: Vázlat, 111.

akik ellen a magyarság az erdélyi fejedelmek vezetésével folytatta szabadságharcait, függetlenségi küzdelmeit és nemzeti felkeléseit vagy – ... – országegyesítő mozgalmait.”⁶

Egy újabb kulcsproblémára – ami a kézikönyvekben és a tankönyvekben egyaránt előfordul –, a szabadságharc, függetlenségi harc szinonimaként való használatára is térjünk ki röviden. Valóban egymással behelyettesítő fogalmakról van itt szó? A szabadságharc egyenlő a függetlenségi harccal? Bocskai-szabadságharca függetlenségi harcként értelmezhető-e? A Bethlen-i „Habsburg-ellenes” hadjáratokat a független Magyar Királyság megteremtése céljából folytatott akcióknak tekintsük-e? De II. Rákóczi Ferenc szabadságharcával kapcsolatosan is fogalmazzuk meg a kérdést: a nemzeti monarchia megteremtése lebegett Rákóczi szeme előtt az ónodi detronizáció után?

Úgy véljük, hogy a helyes válaszadáshoz egy elvi probléma tisztázásával jutunk el. Világosan látnunk kell, hogy *nem minden szabadságharc függetlenségi harc, de minden függetlenségi harc szabadságharc is egyben*. Kijelentésünket példákkal illusztráljuk és magyarázzuk!

A Magyar Királyság de jure, mint független, szuverén állam létezett 1526, 1541, 1568, 1606, 1664, 1699. stb. után is, csak állami territóriumát változtatta a jelzett politikai eseményekkel összhangban. Hol kisebb, hol nagyobb territóriummal rendelkező ország jelentette a Magyar Királyságot. A magyar királyok 1526 után folyamatosan a Habsburg-dinasztiából kerültek ki, 1687-ig a magyar rendek akarataiból, tehát választással és koronázással, 1687 után fiági örökléssel, az 1722/23. évi Pragmatica Sanctio becikkelyezésével fiúági és nőági örökléssel, és a rendek koronázásával. Következésképpen, a szuverén államként funkcionáló Magyar Királyságban a szabadságjogok érvényesítéséért folytatott elkeseredett harcot a magyar társadalom különböző csoportjai, rétegei (pl. a „második” hajdúfelkelés 1607-ben, vagy egy későbbi, pl. Wesselényi Ferenc, Zrínyi Péter főúri összeesküvése) vívták. Amikor a magyar királyok nemcsak a társadalom kiváltságos rétegeinek érdekét sértették meg, hanem – vallási türelmetlenségükből adódóan – valamennyi protestáns alattvalójuk szabad vallásgyakorlatát is korlátozták, a társadalmi ellenállás radikalizálódott, a protestáns erdélyi fejedelmek bekapcsolódásával kiszélesedett. A rendi (nemesi, szabad királyi városi) privilégiumok sorozatos megsértése és a protestáns vallások, egyházak pressziója az 1687. évi alkotmány sértéssel (királyválasztás nélküli királykoronázás) újabb konfliktusforrást teremtett a király és a társadalom között. II. Rákóczi Ferenc éppen erre az alkotmány sértésre hivatkozva kívánta európai (nemzetközi) eseménnyé transzformálni szabadságharcát. Nem függetlenségi harcot folytatott Rákóczi Magyarországon, hanem a hagyományos, a 14. századtól kezdve élő választásos monarchia visszaállításáért szállt síkra, természetesen a magyar és az erdélyi társadalmat ért egyéb törvénytelen ségek, igazságtalanságok (mértéktelen adóztatások, erőszakos újoncozások) megszüntetése mellett. (A pontosság miatt közbevetjük: 1707-től, amikor a külpolitikai helyzet egyre reménytelenebbé

⁶ Pálffy: A 16–17. századi Habsburg–magyar kapcsolatok megítélése, 16.

kezdett válni, a magyar királytól független Erdélyi Fejedelemség az elismertetését kérte Oroszországtól is, Svédországtól is!)

Úgy gondolom – és remélem, hogy a fórumon megjelentek is úgy gondolják –, amikor a szlovák és a magyar történészek a közös, ismételten hangsúlyoznám, *a közös történelmükről* eszmét cserélnek, nem ártana a terminus technicusok pontos, egységes használatát megkövetelni a tudományos élet szereplőitől. Sajnálom, hogy személyesen nincs mód arra, hogy pl. *Dušan Kováč* („Szlovákia”, mint „Habsburg Magyarország”), *Jan Papco* („Rakúsky barok a Slovensko”), *Jozef Baďurik* („Slovensko a Habsburská monarchia v 16–17. storočí.”), *Vojtech Kopčan* („Turecké nebezpečenstvo a Slovensko”), *Michal Matunák* („Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí”)⁷ stb. kollégák figyelmét ráirányítsuk közös felelősségünkre. A mi feladatunk ugyanis nem az, hogy a tudománytalan megállapításokat, a szándékosan vagy nem szándékosan vétett hibákat, a felnövekvő generációt félrevezető ún. nemzeti történetírás áltudományos „eredményeit” hivatalosítsuk, egymás írásait a távolból kritizáljuk, véleményezzük. Az előbb említett szerzők – ha a tudományos élet etikája fölött nem siklottak volna el – magyar lektorokat is felkértek volna írásaik akár teljes, akár részleges véleményezésére. Az együttműködés szándékos kerülését olvashatjuk ki ezekből a „tudományos” teljesítményekből, amelyek – ismételve – pl. „Szlovákia” oszmán veszélyeztetéséről fantáziálnak a 17. században. (A többi példa elősorolásától – időhiány miatt – itt most tekintsünk el!)

Kérdezem a jelenlévő, de a tanácskozásunktól távollévő kollégákat is, hogy miért nem a tudomány, illetve az oktatás szempontjából fontos kérdésekről folytatunk eszmecserét? Miért nem a magyar és a szlovák felet egyaránt érintő kérdésekről vitázunk? Példának okáért: valóban „Habsburg-ellenes küzdelmek” zajlottak a Magyar Királyság területén (és nem „Szlovákiában”!?) a 17. században? Vagy például: az Erdélyi Fejedelemség a Magyar Királyság része, vagy attól elkülönült, önálló ország volt-e a 17. században?

Hogy az általam felvetett problémára reagáljak, én úgy gondolom – vállalva a magyar kollégákkal is a vitát –, hogy a 17–18. századi fegyveres megmozdulásokat nem „Habsburg-ellenes küzdelmeknek”, nem Habsburg-ellenes rendi felkeléseknek”, sokkal inkább *királyellenes* mozgalmaknak kell mondanunk. Véleményünk alátámasztására legalább három okot is felsorolhatunk.

Először is, ha nemzetközi aspektusból vizsgáljuk a Habsburg-ellenességet, kijelenthetjük, hogy a Habsburg Birodalmat (pontosabban: a Habsburg Monarchiát) alkotó, minden egyes országban más és más volt a dinasztiához való viszony. Térben és időben hol harmonikus, hol ellenséges. Ebből következően, az

⁷ Dušan Kováč: Szlovákia története, 56., Jozef Baďurik – Peter Kónya (Zostavili): Slovensko v Habsburskej Monarchii 1526–1918. Bratislava, 2000., Ed. Jozef Baďurik: Slovensko a Habsburská monarchia v 16–17. storočí. Bratislava, Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut, Pobočka v Bratislave–Katedra slovenských dejín a archívniectva, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 1995., Vojtech Kopčan: Turecké nebezpečenstvo a Slovensko. Bratislava, 1986. Michal Matunák: Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí. Bratislava, 1983.

általános érvényű Habsburg-ellenesség kitétel mindenkor pontosítást igényel, minimum hely-idő megjelöléssel.

Másodszor pedig ezt a historiográfiai sztereotípiát azért sem tartom adekvátnak, mert a Habsburg-ellenesség, mint fogalom, azt feltételezi, hogy az ország egységesen, osztatlanul, fegyverrel kívánta érvényesíteni a király ellenében az ellenállás jogát. Erről pedig szó nincs! Magyar példával illusztrálva: a Dunántúl katolikus nemessége aulikuságát szinte mindvégig megőrizte (mondjuk a felső-magyarországi nemességgel összevetve) a 17. században. (Mondandónk szempontjából most nem különösen érdekes az, hogy a felső-magyarországiak kényszer vagy nem kényszer hatása alatt cselekedtek, váltogatták pártállásukat!) Szeretném nyomatékosítani ismételten azt a véleményemet, hogy a Magyar Királyságban kibontakozó 17. századi társadalmi (rendi, paraszti, kuruc) megmozdulások a magyar király és országa közötti konfliktusokat jelenítették meg.

Harmadszor pedig azért hangsúlyoznám a királyellenességet és nem a Habsburgokkal való szembenállást a 17. században, mert a Magyar Királyság „országaiiban” (Magyarország, Erdélyi Fejedelemség, Horvátország) – a Cseh Királyság (Csehország, Morvaország, Sziléziai Hercegség) országaihoz hasonlóan – külön-külön sem igaz az egységes szembefordulás a királlyal.

Hiszem és állítom, hogy csak a tárgyi tévedések és pontatlanságok korrigálásával juthatunk el *a torzítástól mentes történelmi szemlélet* kifejezéséhez. Mindannyiunk tanulságára idézzük meg Szűcs Jenő klasszikussá nemesült írásának idevágó gondolatát. „Egy önmagát ábrándképekkel vigasztaló történetfelfogás” alapvető tévedése ott kezdődik, amikor azt állítja, „*hogy a Habsburgok [...] elkerülhetők lettek volna [Mohács után]; [az ábrándok] ott folytatódnak, hogy a Habsburg-ellenes mozgalmak mélyén valaminő „nemzeti abszolútizmus” eszméje munkált; végül azzal kerekednek ki, hogy e mozgalmak a jobbágyságot valaminő szabadsághoz juttatták – volna.*”⁸ A 17. század közepétől a magyar politikai gondolkodás centrumában a „lengyel típusú nemesi reszpublika alá rendelt alá rendelt monarchikus alternatíva” elképzelése állt.⁹

Erről a „nemesi reszpublikáról”, erről a világosan meg nem fogalmazott, ki nem mondott „rendi társadalmi képről” kell nekünk gondolatot cserélni a 17–18. századi királyellenes megmozdulások kapcsán – tisztelt konferencia –, s nem a magyarok, vagy az erdélyiek, vagy a szlávok, vagy a szászok stb., a „hosszú 17. században” (1593–1711) még nem létező nemzeti identitásáról.

⁸ Szűcs: Vázlat, 110.

⁹ Szűcs: Vázlat, 110.

Rezümé

Gondolatok a 17–18. századi „Habsburg-ellenes rendi küzdelmek” értelmezéséhez

Ismereteim szerint nemcsak a magyar, hanem a szlovák történetírás is ezt a szófordulatot használja mind a tudományos életben, mind a tudományt népszerűsítő szakirodalomban. A tankönyvek pedig előszeretettel ragaszkodnak a tudományos normákhoz, vagyis a tankönyvek szerzői nemigen revidéálják (nem revidéálhatják?) a kikezdetlennek tűnő megállapításokat.

Úgy gondolom, hogy ezen a fórumon, ahol a szlovák és a magyar történészek a közös történelmünkről eszmét cserélnek, nem ártana ennek a terminus technicusnak pontosabb értelmezését elvégezni. Kérdezem: valóban „Habsburg-ellenes küzdelmek” zajlottak a Magyar Királyság területén a 17. században? Úgy vélem, hogy nem, sokkal inkább királyellenes mozgalmak. Legalább három okból az utóbbi mellett teszem le a voksom.

Először is, ha nemzetközi aspektusból vizsgáljuk a Habsburg-ellenességet, kijelenthetjük, hogy a Habsburg Birodalom minden egyes országában más és más volt az uralkodó dinasztiahoz való viszony. Természetesen, időben és térben hol harmonikus, hol ellenséges volt ez. Ebből következően, a messze általános érvényű Habsburg-ellenesség kitétele mindenkor pontosításra szorul.

Másodszor pedig ezt a historiográfiai sztereotípiát azért sem tartom adekvátnak, mert a Habsburg-ellenesség, mint fogalom, azt feltételezi, hogy az ország egységesen, osztatlanul fegyverrel kívánta érvényesíteni a király ellenében az ellenállás jogát. Erről pedig szó nincs! Például a Dunántúl katolikus nemessége aulikuságát szinte mindvégig megőrizte, mondjuk a felső-magyarországi nemességgel összevetve. (Mondandónk szempontjából most nem különösen érdekes az, hogy a felső-magyarországiak kényszer vagy nem kényszer hatása alatt cselekedtek, váltogatták pártállásukat!)

Harmadszor pedig azért hangsúlyoznám a királyellenességet és nem a Habsburgokkal való szembenállást a 17. században, mert a Magyar Királyság „országaiiban” (Magyarország, Erdélyi Fejedelemség) – a Cseh Királyság Csehország, Morvaország, Sziléziai Hercegség) országaihoz hasonlóan – külön-külön sem igaz az egységes szembefordulás a királlyal.

Szeretném hangsúlyozni azt a véleményemet, hogy a Magyarországon kibontakozó 17. századi társadalmi (rendi, paraszti, kuruc) megmozdulások a magyar király és országa közötti konfliktusokra vezethetőek vissza. Ugyanakkor nem hallgatjuk el szlovák kollégáink előtt azt a tényt, hogy a magyar történelemtudományban éppen az utóbbi két-három évben jelentkezett komoly igény a „hosszú 16. és 17. századi” Magyar Királyságnak, mint „dinasztikus összetett államnak” újraértelmezésére. (Pl. helytálló, avagy vitatható a „Királyi Magyarország” megjelölés? Helytálló, avagy vitatható „a Portától függő Erdélyi Fejedelemség” kijelentés?)

A magyar középiskolák forgalomban lévő tankönyveinek idevágó fejezeteit fellapozva bárki megtapasztalhatja, hogy fogalmi „zűrzavar” uralkodik pl. a felkelés-szabadságharc, vagy pl. a szabadságharc-függetlenségi harc stb. fogalmainak használatában, mint ahogyan a Magyar Királyság megkettőzésében is (Magyarország – Erdélyország).

A kérdések és problémák igazi megoldására – szögezzük le – nem a szlovák történetírásban újonnan tapasztalható „nemzetállami szempont” (pl. a 20. században kialakult államhatárok visszavetítése) jelenti a megoldást.

Resumé

Tézy k interpretácii „protihabsburských stavovských zápasov“ v 17.–18. storočí

Podľa mojich vedomostí nielen maďarská, ale aj slovenská historiografia používa tento zvrät rovnako vo vedeckej, ako aj populárno-náučnej literatúre. Učebnice sa zas so záľubou pridávajú vedeckých noriem, t. j. autori učebníc nezvyknú revidovať (nemôžu revidovať?) tézy, ktoré sa zdajú byť nenapadnuteľné.

Domnievam sa, že na tomto fóre, kde si slovenskí a maďarskí historici vymieňajú názory na naše spoločné dejiny, by neškodilo presnejšie vymedziť tento terminus technicus. Pýtam sa: boli to skutočne „protihabsburské povstania“, ktoré sa v 17. storočí odohrali na území Uhorského kráľovstva? Domnievam sa, že nie, že to boli oveľa viac protikráľovské hnutia. Minimálne z troch dôvodov sa hlásim k tomuto tvrdeniu

V prvom rade, ak sa pozerám na protihabsburský odpor z medzinárodného aspektu, možno konštatovať, že v každej jednej krajine Habsburskej monarchie boli vzťahy k panovníckej dynastii odlišné. Samozrejme, niekedy boli v konkrétnom čase a priestore harmonické, niekedy nepriateľské. Z toho vyplýva, že veľmi zovšeobecnená téza o protihabsburskom odpore si vyžaduje spresnenie pre každú dobu.

Po druhé, tento historiografický stereotyp nepovažujem za adekvátny aj z toho dôvodu, že protihabsburský odpor, ako pojem, predpokladá, že krajina si so zbraňou v ruke jednotne a nerozdelene prijala uplatniť voči kráľovi svoje právo na odpor. O tom však nemôže byť ani reči! Napríklad zadunajská katolícka šľachta, povedzme si, že vedno s hornouhorskou šľachtou, si svoju náklonnosť k dvoru udržala takmer až do konca. (Z hľadiska našej témy teraz nie je až také dôležité, či reprezentanti hornouhorskej šľachty konali a prebiehali od jednej strany k druhej z donútenia alebo nie!)

Po tretie, protikráľovský a nie protihabsburský odpor v 17. storočí zdôrazňujem aj preto, že ani osobitne v „krajinách“ Uhorského kráľovstva (Uhorsko, Sedmohradsko) podobne ako ani v krajínach Českého kráľovstva (Čechy, Morava, Sliezsko) nie je reálny jednotný odpor proti panovníkovi.

Rád by som zdôraznil svoj názor, že spoločenské hnutia (stavovské, roľnícke, kurucké), ktoré sa objavujú v 17. storočí v Uhorsku, možno odvodzovať od konfliktov medzi uhorským kráľom a jeho krajinou. Súčasne však pred našimi slovenskými kolegami nezamľiavame fakt, že v maďarskej historiografii sa práve v posledných dvoch-troch rokoch objavila veľmi vážna potreba na prehodnotenie Uhorského kráľovstva v „dlhom 16. a 17. storočí“ ako „dynastického súštitia“. (Např. je správne či naopak sporné pomenovanie „kráľovské Uhorsko“? Je správna či naopak sporná téza o „Sedmohradskom kniežatstve závislom od Porty“?)

Pri prelistovaní príslušných kapitol v súčasnosti používaných učebníc dejepisu môže ktokoľvek zistiť, aký pojmový „chaos“ panuje v používaní pojmov ako sú např. povstanie – boj za slobodu, alebo např. boj za slobodu – boj za nezávislosť atď., resp. v reduplikácii Uhorského kráľovstva (Uhorsko – Sedmohradsko).

Na záver – skutočným riešením týchto otázok a problémov nemôže byť – v slovenskej historiografii nanovo pozorovateľné – „národnoštátne hľadisko“ (napr. spätná projekcia štátnych hraníc vytvorených v 20. storočí).

Summary

Thoughts for interpreting “the fight of estates against the Hapsburgs” in the 17–18th centuries

As the author was reviewing the textbooks used in secondary schools, he discovered that a chronological and conceptual chaos dominated the textbook authors' thinking and consequently public education.

The textbooks writers represent various opinions regarding the chronological periodicity of the 16–17th centuries in Hungarian history. For example, some of them say that the country was split into 3 parts between 1526 and 1551 while others believe it was in 1541 when the Turks seized Buda. These mistakes and inaccuracies should be corrected urgently. The Osman–Turks had occupied Nándorfehérvár, the fortress of highest strategic importance for Hungary as early as 1521. The Osmanic conquest continued between 1521 and 1526 in the Southern region of Hungary. By 1526 (Mohács), the Osmanic conquerors had gained full control of the Eastern-Slavonian shires (the region between the Danube and Sava). Consequently, the country's splitting cannot be connected to either 1526 (Mohács) or 1541 (Buda) or 1551 (unsuccessful siege of Temesvár?, or Ferdinand I.' army marching in Transylvania?) The Hungarian Kingdom's splitting into parts started in 1521. and was completed in 1682, when Imre Thököly founded „the Upper Hungarian Principality”.

A typical example of the imprecise use of terms in textbooks is the presentation of the history of the Transylvanian Principality. According to one textbook, the Transylvanian Principality is an autonomous state and according to another one it is an Osman–Turkish vassal state. One textbook claims that the principals of Transylvania were fighting „against the Hapsburgs” for national unity, the other one says that they were fighting „against the Hapsburgs” for the preservation of an autonomous Transylvania (=for the maintenance of the Osman– Turkish vassality?).

In 1570, with the contract of Speyer, the principality was born, whose existence was due to the independent, dual acknowledgement of the Hungarian kings and the Turkish sultans. The author emphasizes that the correct presentation of the Transylvanian Principality's mission can only be achieved if both textbook writers and reviewers fully understand the relationship between the Transylvanian Principality as a part, and the Hungarian Kingdom as a whole.

In conclusion the author suggests that the typical expression „fighting against the Hapsburgs” found in both history books and textbooks should be changed to the terminus technicus „fighting against the Hungarian kings.